

Okunskap, myter och rädsla

Den svenska allmänhetens förklaringar till
fördomar och fientlighet mot judar som grupp

Oscar Österberg

Okunskap, myter och rädsla

**Den svenska allmänhetens förklaringar till
fördomar och fientlighet mot judar som grupp**

Oscar Österberg

Författaren vill framföra sitt varma tack till Lars M Andersson och Henrik Bachner som har läst ett tidigare utkast. Deras insiktsfulla kommentarer och förslag har förbättrat texten i flera avseenden.

Titel: Okunskap, myter och rädsla. Den svenska allmänhetens förklaringar till fördomar och fientlighet mot judar som grupp.

Rapportförfattare: Oscar Österberg

Redaktör: Oscar Österberg

Grafisk design: Magnus Wigg

Foto: Maja Brand

Utgiven: september 2023

Forum för levande historia

Stora Nygatan 10–12, Box 2123, 103 13 Stockholm

Tel: 08-723 87 50

info@levandehistoria.se

www.levandehistoria.se

ISBN 978-91-86261-86-3

© Forum för levande historia

Innehåll

Förord	5	Resultaten	12
Sammanfattning	6	Allmänt	12
Om undersökningen	8	Det historiska perspektivets närvaro	13
Inledning	8	Religion	18
Syfte och frågeställningar	9	Okunskap och rädsla	18
Datansamling och metod	9	Rasism	19
		Israel-Palestinakonflikten	20
		Invandring av muslimer	24
		Sammanfattande diskussion	26

Förord

Under 20 års tid har Forum för levande historia arbetat på regeringens uppdrag med att stärka demokratins motståndskraft och öka människors handlingskraft. Syftet med myndighetens arbete är att främja arbete för demokrati, de mänskliga rättigheterna och allas lika värde. Det gör vi utifrån lärdomar från Förintelsen och andra brott mot mänskligheten i historien. Vi erbjuder kunskap via faktamaterial, utbildningar, utställningar och minneshållning.

Till stöd för vårt och andras arbete mot antisemitism, antiziganism och andra former av rasism och intolerans tar vi med jämna mellanrum temperaturen på och analyserar vår samtid genom att göra kartläggningar och jämföra utvecklingen över tid.

Det främsta syftet med denna rapport är att synliggöra de vanligaste förklaringarna till de fördomar och den fientlighet som riktas mot judar. Samtidigt som vi lyfter fram exempel på antisemitism hos den svenska allmänheten.

Rapporten ingår som en del i arbetet med att öka kunskapsläget om antisemitism i Sverige.

Rapporten är baserad på en fritextfråga som ställdes i samband med vår tidigare kartläggning "Antisemitism i Sverige" från 2021, då vi undersökte och jämförde attityder och föreställningar 2005 och 2020.

Med bättre kunskap om antisemitismens utbredning, natur och orsaker kan vi och alla andra viktiga aktörer som står upp mot antisemitism, vidta bättre och mer kraftfulla åtgärder för att motverka antisemitismen i det svenska samhället.

Petra Mårselius

Överintendent vid Forum för levande historia

Sammanfattning

Syftet med denna rapport är att beskriva vanligt förekommande förklaringar till varför det förekommer fördomar och fientlighet mot judar som grupp, samt att visa hur dessa förklaringar kan innehålla stereotypa föreställningar om judar och antisemitiska tankefigurer.

Analysen baseras på 2 515 fritextsvar från respondenter i åldern 18–79 år som samlades in i en undersökning som Forum för levande historia genomförde tillsammans med Novus 2020. Rapporten baseras främst på kvalitativ analys, men det förekommer också vissa kvantifieringar.

Undersökningen visar att det saknas samsyn vad gäller den främsta orsaken till att det förekommer fördomar och fientlighet mot judar som grupp. Bland förklaringarna går det likväl att se vissa mönster. Dels finns det ”interna” förklaringar som pekar på egenskaper som man tillskriver den judiska gruppen men inte det omgivande samhället, dels finns det ”externa” förklaringar som i stället pekar på faktorer som okunskap, rasism eller förekomsten av negativa stereotyper om ”judar”.

För relativt många respondenter handlar fördomar och fientlighet mot judar om ett fenomen som har sina rötter långt tillbaka i historien. En del menar att upphovet skulle vara att söka i en religiöst grundad motvilja från kristendomen, andra lägger större tonvikt vid socioekonomiska förklaringar. Det finns även de som nämner makthavares behov av att finna syndabockar för problem och motgångar.

En relativt stor grupp ser fördomar och fientlighet mot judar som någonting som har sin orsak i okunskap och rädsla. En annan relativt ofta förekommande förklaring är att det är Israel-Palestina konflikten och den israeliska regeringens politik som ger upphov till fördomar och fientlighet mot judar. En besläktad förklaring är den att det är framför allt invandrade muslimer som skulle stå för fördomar och fientlighet mot judar i samhället. Även i denna finns en koppling till Israel-Palestina konflikten, eftersom det är denna konflikt som i allmänhet förs fram som orsak till muslimsk fientlighet mot judar.

Ett drag som förenar många svar är att de tenderar att förlägga ansvaret för fördomar och fientlighet mot judar ”någon annanstans” än i Sverige av idag. För en del ligger orsaken i det förflutna, i nedärvda fördomar som vi inte är medvetna om och därför, kan det antas, saknar direkt ansvar för. För andra ligger orsaken utomlands; antingen i Israel-Palestinakonflikten och den israeliska regeringens agerande eller i hållningar som invandrare redan bär med sig när de kommer till Sverige.

I svaren finns det många exempel på stereotypa och ibland direkt fientliga uppfattningar om judar som grupp. En vanlig uppfattning, såväl bland svar som uttryckligen är positivt inställda till judar som bland direkt antisemitiska svar, är att judar som grupp utmärks av att vara särskilt framgångsrik i samhället och detta framför allt på det ekonomiska området. Många respondenter ger även uttryck för uppfattningen att judar skulle utgöra en särskilt ”sluten” grupp som ogärna bebländar sig med det övriga samhället. Även om insatser mot antisemitism rimligen inte enbart kan handla om

utbildning och upplysning förefaller detta likväl peka på behovet att öka den allmänna kunskapen om den judiska befolkningsgruppen såväl i det förflutna som idag.

De svenska resultaten liknar väldigt mycket de resultat som kommit fram i tre norska undersökningar och de mönster som framträder i materialet kan därför knappast sägas vara utmärkande för Sverige, utan finns åtminstone även i vårt nordiska grannland.

Om undersökningen

Inledning

Förekomsten av antisemitiska attityder och föreställningar studeras ofta med en kvantitativ ansats.¹ Däremot är det relativt sällan som sådana undersökningar frågar personer om vad de tror *orsakar* antisemitiska attityder och föreställningar. Med detta i åtanke ombads respondenterna i en undersökning som Forum för levande historia år 2020 genomförde i samarbete med Novus att med egna ord besvara frågan: ”*Vilken är enligt din uppfattning den viktigaste orsaken till att det förekommer fördomar och fientlighet mot judar som grupp?*” I denna rapport presenteras och analyseras resultatet av denna fråga.

Genom att inkludera en fritextfråga av detta slag, öppnas en möjlighet att samtidigt undersöka hur svarspersonerna förstår förekomsten av antisemitism i samhället och hur de ser på judar som

grupp. Det finns alltid en risk att människor, när man ställer frågor om potentiellt känsliga ämnen, väljer att ge socialt önskvärda svar, snarare än sin personliga uppfattning. Genom att fråga om orsakerna till antisemitiska yttringar i samhället i största allmänhet, i stället för om den egna inställningen till judar, minskas förhoppningsvis denna risk. Dessutom ger fritextsvar möjligheter att få syn på tankemönster som undgår en undersökning som uteslutande baseras på frågepåståenden som respondenterna får ta ställning till genom att välja bland ett antal svarsalternativ.

Liknande undersökningar har genomförts i Norge 2011, 2017 och 2022.² I de första två norska undersökningarna ställdes frågan som en uppföljningsfråga till en fråga om respondenterna ansåg att negativa inställningar mot judar var vanliga i Norge. Endast de personer som ansåg att negativa attityder mot judar var utbredda i det norska

¹ Se Henrik Bachner & Pieter Bevelander, *Antisemitism i Sverige: En jämförelse av attityder och föreställningar mellan 2005 och 2020* (Stockholm 2021) för en genomgång av forskningsläget och av teorier om antisemitism.

² Vibeke Moe, Cora Alexa Døving, Irene Levin & Claudia Lenz, “Hvis de hadde oppført seg som vanlige nordmenn, hade alt vært greit, tror jeg: Nordmenns syn på årsaken til negative holdninger til jøder og muslimer”, *FLEKS* 3:1 (2016); Vibeke Moe, “How People Explain Antisemitism” I *Christhard Hoffmann & Vibeke Moe (red.) The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway* (Oslo 2020); Vibeke Moe (red.) *Holdinger till jøder og muslimer i Norge 2020: Befolkningsundersøkelse, minoritetsstudie og ungdomsundersøkelse* (Oslo 2022)

samhället ombads att även besvara fritextfrågan. Detta innebar att en relativt låg andel av respondenter svarade på frågan (253 personer 2011 och 247 personer 2017). I undersökningen 2022 ställdes emellertid frågan till alla respondenter som deltog i en större attitydundersökning vilket generade totalt 2 630 svar.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna rapport är att, med utgångspunkt i resultaten från undersökningen 2020, dels beskriva de vanligaste förklaringarna som ges till varför det förekommer fördomar och fientlighet mot judar som grupp, dels visa på förekomsten av stereotyper och antisemitiska tankefigurer om judar i svaren.

Rapporten strävar efter att ge svar på följande frågeställningar:

- Finns det en samsyn i förståelsen av vad som är den främsta orsaken till att det förekommer fördomar och fientlighet mot judar som grupp?
- Vilken/vilka förklaringar är de(n) dominerade i materialet?
- Går det att se spår i svaren av stereotypa uppfattningar om judar som grupp och i så fall vilka?
- Hur förhåller sig resultaten till motsvarande resultat från de norska undersökningarna?

Datainsamling och metod

Analysen baseras på resultaten från en undersökning som Forum för levande historia genomförde tillsammans med Novus 2020. Enkäten riktades till den svenska allmänheten i åldern 18–79 år baserat på ett stratifierat, obundet och slumpmässigt

urval ur Novus så kallade Sverigepanel som är en stängd, slumpmässigt rekryterad panel, med en demografisk uppsättning som motsvarar den svenska populationen bland annat avseende kön, ålder och geografi. Urvalet efterstratifierades med avseende på kön, ålder, utbildning, region samt partisympati. Dessutom gjordes en separat översampling för personer födda utanför Europa. Informationen samlades in under perioden 26 augusti 7 september 2020 och det totala antalet besvarade enkäter uppgick till 3 507.

Ovan nämnda fritextfråga, om vad man ansåg vara den främsta orsaken till fördomar och fientlighet mot judar som grupp, besvarades av 3 399 av de 3 507 personer som svarade på enkäten. Av dessa var det 884 personer som svarade ”vet inte” eller något liknande. Dessa svar har exkluderats i analysen som därför baseras på 2 515 fritextsvar, vilket motsvarar 72 procent av de personer som deltog i undersökningen.³

De flesta fritextsvaren är kortfattade och består endast av ett eller ett fåtal ord. Dessa tillåter inte någon djupare analys men kan möjligen ge en indikation på svarspersonens omedelbara associationer när hen ställs inför frågan. En del personer ger något längre svar och kombinerar då inte sällan olika faktorer såsom i detta fall:

Oj, stor fråga! Det gamla judehatet har väl aldrig försvunnit. Men under 60 år är det faktiskt vänstern som hållit den vid liv (Guillou et al, med stöd i socialdemokratin; vi minns Sten Andersson). Sedan har den stora invandringen av muslimer medfört en införsel av nazistisk ideologi, skapad av nazisterna och Muslimska brödraskapet som ett joint venture på 20-30-talen och vidmakthållen av statlig TV i Syrien, Egypten, Jordanien, Saudiarabien, Iran, Irak m.fl. Den som inte fattar att det stora judehatet i Sverige har muslimskt ursprung har aldrig bevistat Möllevången eller Rosengård i Malmö. || Med Trump/Brexit/SD har också de senaste åren den klassiska bruna antisemitismen kommit tillbaka.

I citatet förekommer ett flertal förklaringar som är relativt ofta förekommande i materialet; ovanligt är emellertid att svarspersonen räknar upp så många och olika faktorer samtidigt.

Rapporten baseras främst på kvalitativ analys av svaren, men det förekommer också vissa kvantifieringar. Dessa är genomgående baserade på oviktade data. Detta innebär att resultaten inte kan sägas vara nationellt representativa i en statistiskt säkerställd mening, men det relativt stora antalet svar som studien baseras på gör att de identifierade mönstren kan antas förekomma i stora delar av den vuxna svenska befolkningen.

3 En bortfallsanalys visar att kvinnor är något mer benägna än män att inte ge något svar på frågan. 32 procent av kvinnorna har antingen avstått från att besvara frågan eller svarat att de inte vet, jämfört med 25 procent av männen. Ålder saknar statistiskt säkerställd påverkan på benägenheten att svara på frågan. Personer med enbart grundskole- eller gymnasieutbildning är betydligt mer benägna än de med universitets- eller högskoleutbildning att lämna frågan obesvarad eller att endast svara att de inte vet. 78 procent av dem med universitets- eller högskoleutbildning har besvarat frågan, jämfört med 65 procent av dem med gymnasiet som högsta utbildningsnivå och 60 procent av dem med enbart grundskoleutbildning. Födelseland saknar statistiskt säkerställd inverkan på bortfallet, liksom föräldrarnas födelseland. Däremot kan det konstateras att personer som uppger att de är kristna är något mer benägna att avstå från att svara än de som säger sig sakna religionstillhörighet. 30 procent av dem som identifierar sig som kristna har inte besvarat frågan, jämfört med 25 procent av dem som säger sig sakna religiös tillhörighet. De som identifierar sig som muslimer är än mer obenägna att ge ett svar på frågan. 38 procent av dem som identifierar sig som muslimer har avstått från att besvara frågan. En multipel logistisk regressionsanalys visar att oddset för att en muslim ska ingå i gruppen som har avstått från att besvara frågan är nästan dubbelt så stort som att en person som säger sig inte tillhöra någon religion ska göra det. Även frågans placering i enkäten förefaller ha betydelse för svarsbenägenheten. Ungefär lika många respondenter fick frågan i början respektive slutet av enkäten, men det var vanligare att personer i gruppen som fick frågan i slutet lämnade den obesvarad. 30 procent av dem som fick frågan sist besvarade inte frågan, jämfört med 26 procent av dem som fick den först. Möjligen beror detta på att svarspersonerna som fick frågan i slutet av enkäten i högre grad kände sig ”uttröttade” eller upplevde att de saknade tid till att besvara även denna fråga. Totalt ingick följande variabler i analysen: kön, ålder, utbildningsnivå, födelseland, föräldrarnas födelseland, religionstillhörighet samt frågans placering i enkäten.

Resultaten

Allmänt

Precis som i de norska undersökningarna går det att, grovt sett, dela in svaren i två grupper. Den ena gruppen består av svar som förklarar negativa attityder och fientlighet mot judar genom att peka på vad man uppfattar som egenskaper hos den judiska gruppen och inte det omgivande samhället, till exempel uppfattningar om att "judar" skulle utgöra en grupp som utmärks av en särskild sammanhållning: "Judar är ofta ambitiösa, målmedvetna och håller ihop vilket skapar misstänksamhet"; "Dom har hållit ihop i gruppen och lyckats bra"; "Deras slutna gemenskap där de hjälper varandra till framgång och ekonomisk status"; "De är avståndstagande till alla andra och sluter sig inom sin familjekrets". Till denna kategori tillhör även svar som kategoriserar "judar" som särskilt framgångsrika (särskilt på det ekonomiska planet; se exemplen ovan) och svar som tar upp den israeliska regeringens politik som en förklaring. Något

mindre än en fjärdedel av alla svar inkluderar sådana element. Personer som helt eller delvis har inkluderat förklaringar av detta slag tenderar att ge uttryck för en något högre grad av antisemitiska attityder och inställningar än övriga respondenter, baserat på det sammanslagna index som användes i Forum för levande historias rapport från 2021 som också baserades på resultat från Novus undersökning 2020.⁴

Den andra och absolut största gruppen pekar i stället på externa faktorer som okunskap, rasism eller genom historien traderade negativa stereotyper om "judar". Ofta har respondenter endast inkluderat orsaker som tillhör en av dessa två huvudgrupper, men en del personer har i sina svar kombinerat förklaringar från båda som i svaret "Jag tror att det är en blandning av ren nazism och Israels politiska ageranden gentemot Palestina".

⁴ Medelvärden på det sammanslagna indexet (1–5) är 2,49 för den första gruppen och 2,07 för den andra. Skillnaden är statistiskt säkerställd ($p < 0,001$).

Det historiska perspektivets närvaro

Ett iögonfallande drag är att nästan en tredjedel av svaren på något sätt återoppar det förflutna som förklaring. Några respondenter har besvarat frågan med endast ett eller ett par ord såsom "Historien", "historiska orsaker" eller "en gammal kvarleva" vilket gör det omöjligt att veta exakt vad de har haft i åtanke. Däremot är det tydligt att många ser fientlighet mot judar som något "historiskt", som ett fenomen vars rötter sträcker sig långt tillbaka i tiden. En respondent skriver om en "månghundraårig historia av fördomar"; en annan om att "fördomarna och fientligheten har [...] förekommit i hundratals år". Andra personer skriver i stället om årtusenden av förföljelse. Skillnaden är i detta avseende påtaglig jämfört med en annan undersökning som Novus genomförde på uppdrag av Forum för levande historia i slutet av

2017. Denna undersökning fokuserade på rasism och inkluderade en öppen fråga där respondenterna ombads besvara vad de ansåg vara den största orsaken till att rasism uppstår. Det var då väldigt få svar som inkluderade historiska perspektiv eller refererade till "historien" i sina svar.⁵

Det är långt ifrån alltid tydligt hur respondenterna tänker sig att denna historia av förföljelse påverkar nutida förhållanden. En del talar i termer av "tradition" eller "gamla vanor". I ett svar framkommer en närmast cyklisk syn på historien: "för att det har varit så historiskt, dagens samhälle upprepar i mångt och mycket gårdagens samhälle". En respondent tycks mena att det handlar någon slags fantomreflex av reella gruppkonflikter i det förflutna: "Nedärvda konflikter vars ursprung och orsak ingen längre minns och som ger upphov till konspirationsteorier, hat och misstänksamhet". Andra argumenterar för att en lång historia av fientlighet mot judar gör det lättare att idag, närmast utan att

⁵ Det fanns självfallet några undantag. En respondent nämnde opreciserat "historien", en annan skrev om "intolerans med historiska rötter". Det fanns även en respondent som menade att många inte kunde "historien om rasism i Europa och USA". Två personer gav något längre förklaringar: "Historiska skäl i samband med 1600-talets kolonialism uppstod ett behov av att skildra framför allt afrikaner som lägre stående för att kunna rättfärdiga slavhandel och förtryck av ekonomiska och makt skäl [sic]"; "kolonialismen, slaveriet, orientalisterna, maktbalansen mellan olika geografiska områden som krävde ett annorlundagörande av människor".

tänka på det, uttrycka sig fördomsfullt eller visa fientlighet mot judar: ”Eftersom vi får lära oss att de historiskt sett (som grupp) har använts som syndabockar tror jag att många tar den enkla vägen ut genom att inte ifrågasätta om det fortfarande är så eller varför det ens var så från början utan fortfarande bara följer i gamla mönster”.

Även i de norska undersökningarna förekom svar som refererade till en lång historia av fientlighet mot judar. Ofta gjorde de norska respondenterna referenser till det andra världskriget, nazismen och Förintelsen. Det finner vi även i det svenska materialet. De flesta respondenter gör endast kortfattade referenser såsom ”nazismens förföljelse”, ”andra världskriget”, ”Hitler”, ”förintelsen”. Det framgår inte hur man till exempel tänker sig att Förintelsen skulle kunna förklara förekomsten av nutida fördomar eller fientlighet mot judar som grupp. Hos några som nämner nazismen förefaller tanken vara att den nazistiska tankevärlden fortfarande finns kvar hos en del människor: ”kvarlevor av nazismen”, ”[d]elvis arv av historian [sic] med nazisternas utpekande av judar som några som styr världen”, ”Historien, med förintelsen, Hitler och nazisterna. Dessa idéer lever väl kvar hos vissa tyvärr.” Några respondenter använder i sina svar explicit termer såsom ”nynazister” vilka indikerar att de syftar på nutida aktörer, men oftast förblir det oklart vad som termerna nazism och nazister syftar på. Emellertid förefaller det rimligt att misstänka att respondenterna (fullkomligt korrekt) uppfattar antisemitism som en av nazismens bärande idéer och utifrån detta argumenterar för att där det finns nazister finns det antisemitism. I de flesta svaren framgår det inte heller om man avser svenska förhållanden. En respondent skriver dock att ”det finns nazistsympatisörer i Sverige och har funnits sedan 30-talet”.

Några respondenter går betydligt längre tillbaka i historien och förklarar upphovet till fördomar

och fientlighet med vad de uppfattar var judars speciella ekonomiska position i det tidigmoderna Europa:

Fördomar och judehat har funnits många tusen år. De beskylldes bland annat för böldpesten i Europa på medeltiden. Att judar har ansetts och ofta avbildats som snåla och giriga tror jag har att göra med att för länge sedan var det bara judar som fick ta ränta på utlånade pengar och många judar tog ut ockerräntor.

Gamla fördomar där avundsjuka mot deras välstånd spelar roll, ett välstånd som från början berodde på att det inte var fint att syssla med pengar så det kunde judarna göra, dom blev bara lite för bra på det.

Att de länge har bedrivit bankverksamhet och därmed kunnat bli rika, vilket både kristna och muslimer är förbjudna att göra (om man tar ränta)

Historiska förbud mot visst yrkesutövande för judar och kyrkans förbud mot ränta gör bankväsendet till en nisch för judar och bidrar till fördomar om ekonomiska oegentligheter och maktinflytande.

Judarna fick som utsatt grupp hantera bankhandeln och ekonomin då kristendomen och islam inte ville befatta sig med pengar. Judarna lyckades väl med detta och det är en av orsakerna till antisemitismen.

Exemplen illustrerar att åtminstone några respondenter är bekanta med en relativt etablerad föreställning om judars socioekonomiska position i det tidigmoderna Europa som introducerades i den samhällsvetenskapliga forskningen i slutet av

1800-talet.⁶ I denna tolkning, som främst baserades på källmaterial producerat av kyrkan, antog man att kristna förbud mot ocker gjorde att den europeiska penningutlåningen hade dominerats av judiska aktörer. Modern ekonomisk-historisk forskning har problematiserat och nyanserat denna bild i flera viktiga avseenden, men det finns inga spår av detta i svaren vilket kanske inte är förvånande eftersom dessa forskningsresultat i allmänhet endast är publicerade i akademiska avhandlingar, böcker och tidskrifter.⁷ Det är också intressant att notera att några av de ovan citerade svaren kombinerar ”externa” och ”interna” förklaringar genom att samtidigt peka på förbudet för kristna att låna ut mot ränta och hävda att många judar tog ut ockerräntor eller blev ”för bra på det”.

Andra svar är inte lika explicita men förmedlar bilden av judar som en historiskt framgångsrik och välbeställd grupp: ”Judar har varit framgångsrika och duktiga i affärer”; ”De har lyckats att anpassa sig och vara framgångsrika oavsett var de hamnat”; ”Kanske för att de alltid jobbat flitigt och tjänat pengar”; ”De har varit framgång[s]rika i ekonomiska affärer och smarta”; ”De har varit framgångsrika och skapat avundsjuka”; ”Historien lever kvar; att judar skulle vara rika och snåla. De

var i alla fall ett företagsamt folk och det blev de straffade för.” Totalt 346 personer (motsvarande 14 procent av dem som har besvarat frågan) ger på något sätt uttryck för tankar om judisk rikedom, framgång och makt i sina svar. Många av dessa svar reproducerar klassiska antisemitiska stereotyper, till exempel att judar skulle vara mer benägna än andra att låna ut mot ockerräntor eller vara ohederliga eller åtminstone särskilt begåvade i affärer, men det förefaller som att svarspersonerna inte är medvetna om detta. Svaren tenderar även att vara generaliserande och förmedla en bild av judar som en socioekonomiskt homogen grupp.

En gemensam tanke i denna kategori av svar förefaller vara att fördomar och fientlighet mot judar som grupp skulle ha sitt upphov i avundsjuka över judiska personers framgångar. Detta är inte alltid explicit men 283 personer (11 procent av dem som har besvarat frågan) nämner avundsjuka i sina svar, vilket gör förklaringen till en av de mer förekommande i materialet.⁸ Även i de norska undersökningarna förekom påståenden om att judar är framgångsrika och att avundsjuka är en förklaring till att de möter fientlighet.⁹

Många klassiska antisemitiska konspirationsteorier bygger på tankar om fördolt ”judiskt”

6 Se till exempel Paul Mendes-Flohr, “Werner Sombart’s The Jews and Modern Capitalism: An Analysis of Its Ideological Premises”, *Leo Baeck Institute Year Book* 21 (1976); Jonathan Zatlín, “The Usurious Jew: Wilhelm Roscher and the Historical Mission of Homo Economicus Judaicus” i Michael Wildt, Moshe Zimmerman & Christoph Kreutzmüller (red.) *National Economies: Volks-Wirtschaft, Racism and Economy in Europe between the Wars (1918-1939/45)* (Newcastle 2015); Julie L. Mell, *The Myth of the Medieval Jewish Moneylender* Vol. 1 (New York 2017).

7 Att enskilda judar ägnade sig åt penningutlåning under medeltiden är väl belagt, men de var inte ensamma om det och de utgjorde inte majoriteten av den judiska befolkningen. Kristna personer, framför allt från städer på den italienska halvön, var aktiva som långgivare i stora delar av Europa. Rowan William Dorin, *Banishing Usury: The Expulsion of Foreign Moneylenders in Medieval Europe, 1200-1450* (opublicerad doktorsavhandling, Harvard University). För en analys av myten om den judiske penninglånaren och en undersökning av de faktiska förhållandena se Julie L. Mell, *The Myth of the Medieval Jewish Moneylender* Vol. 1 (New York 2017) och vol 2. (New York 2018). Se även Francesca Trivellato, *The Promise and Peril of Credit: What a Forgotten Legend about Jews and Finance Tells Us about the Making of European Commercial Society* (Princeton & Oxford 2019).

8 Det kan i sammanhanget noteras att Götz Aly har framfört tanken att den tyska antisemitismen under 1800-talets andra hälft och under mellankrigstiden åtminstone delvis var orsakad av avundsjuka. Götz Aly, *Warum die Deutschen? Warum die Juden?: Gleichheit, Neid und Rassenhass 1800-1933* (Frankfurt am Main 2011).

9 Moe mfl. (2016) s. 7; Moe (2022) s. 100.

inflytande, inte minst över ekonomin.¹⁰ Det kan vara intressant att undersöka om personer som inkluderat tankar om judisk rikedom och framgång i sina förklaringar skiljer sig från övriga respondenter i fråga om hur de ställer sig till ett antal påståenden om judiskt inflytande.

Som framgår av tabell 1 är det en större andel av personerna som inkluderar rikedom och framgång i sina svar än övriga respondenter som har svarat instämmande på frågepåståendet om judiskt inflytande över världsekonomin. En liknande tendens finns för frågepåståendet ”judarna har stort inflytande över medierna” men sambandet är mindre starkt. Ser man slutligen till påståendet ”judar har givit ett positivt bidrag till det svenska samhället” är personer som inkluderar judisk rikedom och framgång i sina svar något mer benägna än övriga respondenter att svara instämmande, vilket indikerar att uppfattningar om judar som en särskilt framgångsrik grupp inte nödvändigtvis indikerar en allmänt negativ hållning.

En annan förklaring som förekommer bland svaren är att människor genom historien har använt judar som ”syndabockar”: ”Gammal historia, de har varit minoriteter och blivit syndabockar vid tidigare kriser, vilket har eldats på av de som bestämmer”; ”Att judar alltid har använts som syndabockar och dagens konspirationsteorier som kommer från denna syn”; ”Judarna blir syndabockar då de historiskt har varit de man har beskyllt allt på”; ”De är en lätt grupp att ge sig på, att skylla på, eftersom de har blivit förföljda och anklagade många gånger genom historien”; ”Att judar historiskt varit lätt[a] att användas [sic] som syndabock av majoritetsgrupper i både Europa och

Mellanöstern”. Knappt 3 procent av dem som har besvarat frågan använder sig av denna förklaring.

Några svars personer kopplar fördomar och fientlighet mot judar till kristendomens historia. ”De [judarna OÖ] har alltid varit förtryckta sedan kristendomens uppkomst”; ”urgamla kristna utsagor”; ”[h]ar följt med under historien och har sin grund redan sen kristendomens början”; ”Antisemitismen väldigt djupt förankrad sedan många många hundra år, (sedan split[t]ningen judendom/kristendom, nja egentligen redan innan mellan monoteismen/panteismen) och något så djupt rotat är svårt att få bort även om fördomarna i sig är helt befängda, det lever sitt eget liv”. En del svar betonar här särskilt kyrkans roll: ”[k]yrkan har förföljt judar i snart 2 000 år vilket smittat av sig på samhället i övrigt”; ”Kyrkan har sedan urminnes tid baktalat judar och detta har påverkat opinionen intill idag”. Vissa pekar här specifikt ut den katolska kyrkan som ansvarig. En respondent skriver till exempel om en tradition ”som grundar sig i katolska kyrkans motsättning mot alla andra religioner”.

De flesta förklarar inte i sina svar varför kristendomen har varit fientligt inställd till judar, men en respondent menar att det handlar om en konkurrenssituation: ”[g]ammal rivalitet – kristendomen är den större religionen, och motsäger den judiska tron”. Några andra pekar på att ”judarna” har givits skulden för Jesu korsfästning: ”De får kollektiv skuld för Jesus död”; härstammar från kollektiv skuldbeläggning i fråga om Jesus korsfästning”; ”PGA att fariséerna, högt uppsatta politiker sägs bär[a] ansvar för dödandet av Jesus”; ”Det rotar sig i att judar först blivit utpekade som den ’folkgrupp’ som fick Jesus hängd på korset”. I

¹⁰ Det finns en omfattande litteratur på området. Se till exempel Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The myth of the Jewish world-conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (New York & Evanston 1967); Armin Pfahl-Traughber, *Der antisemitisch-antifreimaurerische Verschwörungsmythos in der Weimarer Republik und im NS-Staat* (Wien 1993); Stephen Eric Bronner, *A Rumor about the Jews: Conspiracy, Anti-Semitism, and the Protocols of Zion* (Oxford 2003); Johannes Heil, ”Gottesfeinde” – ”Menschenfeinde”: Die Vorstellung von jüdischer Weltverschwörung (13. bis 16. Jahrhundert) (Essen 2006); Richard Landes & Steven T. Katz (red.), *The Paranoid Apocalypse: A Hundred-Year Retrospective on The Protocols of the Elders of Zion* (New York 2012); Richard R. Frankel, ”The Deeper the Roots, the Deadlier the Antisemitism? Comparing Images of Jewish Financial Control in Modern Germany and the United States” I Jonathan Adam & Cornelia Heß (red.) *The Medieval Roots of Antisemitism: Continuities and Discontinuities from the Middle Ages to the Present Day* (London & New York (2018) och Michael Hagemester, *The Perennial Conspiracy Theory: Reflections on the History of the Protocols of the Elders of Zion* (London 2021).

Tabell 1. Svar som nämner rikedom och framgång som en orsak till fördomar och fientlighet mot judar som grupp fördelat på respondenternas svar på ett antal frågepåståenden om judiskt inflytande (procent).

	Stämmer inte alls	Stämmer ganska dåligt	Stämmer varken bra eller dåligt	Stämmer ganska bra	Stämmer helt	Summa procent	Balansmått	Antal
Judarna har stort inflytande över världsekonomin								
Svar som inkluderar rikedom och framgång	14	11	40	28	7	100	+10	346
Övriga svar	25	16	42	13	4	100	-24	2169
Judarna har stort inflytande över medierna								
Svar som inkluderar rikedom och framgång	21	14	40	17	8	100	-10	346
Övriga svar	32	18	38	9	3	100	-38	2169
Judar har givit ett positivt bidrag till det svenska samhället								
Svar som inkluderar rikedom och framgång	1	3	29	33	34	100	+63	346
Övriga svar	1	2	35	26	36	100	+59	2169
Kommentar: Chi2-tester indikerar att alla de observerade sambanden inte är orsakade av slumpen ($p < 0,05$).								

dessa exempel distanserar sig svarspersonen från påståendet, men det finns även några respondenter vars svar antyder att de instämmer i det: ”Att judar korsfäste Jesus”; ”Jesu död”; ”Dödade Jesus [sic]”.

Religion

Det är emellertid inte enbart ur ett historiskt perspektiv som religion dyker upp i svaren. Socialpsykologen Lars Dencik och sociologen Karl Marosi har med utgångspunkt i begreppet upplysningsantisemitism, som avser en fientlighet mot judiska religiösa sedvänjor baserad på upplysningsfilosofiska idéer, argumenterat för att denna form av antisemitism är särskilt utbredd i Sverige.¹¹ En del av detta kan handla om motstånd mot *brit milah* (omskärelse av manliga spädbarn) eller *schechitah* (slakt enligt de judiska religiösa dietlagarna), men detta är något som är nästan helt frånvarande i de undersökta svaren. Endast en respondent nämner omskärelse.

Däremot ger många respondenter prov på en allmän religionskritik när de förklarar fördomar och fientlighet mot judar. En respondent skriver till exempel att: ”Religionen har för stor betydelse för många o [sic] är därför stor orsak till onödiga konflikter”. Andra ger uttryck för liknande tankar: ”Så länge det finns religion så kommer det finnas hat. Vissa religiösa personer kan inte acceptera andra religioner”; ”Jag tycker det är helt sjukt och konstigt att det finns folk som värderar andra utifrån religion”; ”Samma orsak som alltid. Religion! Ingenting har tagit livet av så många som religionens olika falanger”. I dessa svar är det inte den judiska religionen eller judiska religiösa seder som står i fokus, utan snarare utövare av andra religioner. Därmed vore det orimligt att hävda att sådana

utsagor skulle vara ett uttryck för ”upplysningsantisemitism”. Däremot kan det misstänkas att personer som intar en starkt religionskritisk position kan ha svårare än andra att acceptera religiösa seder som man upplever inkräktar på till exempel barns eller djurs rättigheter.¹² Oavsett inställningen till religiösa praktiker blir följden av ett sådan fokus på religion att gruppen judar främst förstås ur religiös synvinkel medan andra förståelser av judisk identitet kommer i skymundan.

Okunskap och rädsla

I Forum för levande historias och Novus undersökning från 2017 hänvisade 39 procent av de tillfrågade till ”okunskap” i sina svar på frågan om vad de ansåg vara den största orsaken till rasism. 2020 var det inte fullt lika stor andel som inkluderade termer som ”okunskap”, ”ignorans”, ”okunnighet” i sina svar på frågan om vad som orsakar fördomar och fientlighet mot judar, men drygt en femtedel av dem som har besvarat frågan anger bristande kunskap som en förklaring. I allmänhet framgår det inte vad det är som man menar människor saknar kunskap om, men i några fall framgår det att man avser kunskap om judendomen och den judiska religionen.

Man skulle kunna tänka sig att ”okunskap” eller liknande svar är något som en del nämner närmast reflexmässigt när man tillfrågas om orsaken till intoleranta hållningar gentemot olika grupper. Det är emellertid omöjligt att utreda och säkerställa detta utifrån den tillgängliga informationen. Vad som kan konstateras är att 322 personer (knappt 13 procent av dem som har besvarat frågan) enbart refererar till okunskap som förklaring till fördomar och fientlighet mot judar som grupp

¹¹ Lars Dencik & Karl Marosi, ”Different antisemitisms: On three distinct forms of antisemitism in contemporary Europe with special focus on Sweden”, *Nordisk Judaistik* 27:2 (2016). Se även Lars Dencik, ”Antisemitisms in the Twenty-First Century: Sweden and Denmark as Forerunners?” I Jonathan Adams & Cordelia Hess (red.), *Antisemitism in the North: History and State of Research* (Berlin 2019).

¹² För en analys av sådana frågekomplex på juridikens område se Victoria Enkvist, *Religionsfrihetens rättsliga ramar* (Uppsala 2013).

och att det inte finns någon statistiskt säkerställd skillnad i benägenheten att göra detta mellan dem som fick frågan tidigt i enkäten och svarspersoner som besvarade den mot slutet.

Personer som inkluderar ”okunskap” eller en liknande term är mer benägna än övriga respondenter att även inkludera ”rädsla” i sina svar. 8 procent av dem som nämner okunskap nämner även rädsla, jämfört med 3 procent av övriga respondenter.¹³ Oftast framgår det inte vad det är man anser att människor är rädda för. I några fall antyds att det skulle handla om en rädsla för det som uppfattas som ”annorlunda”: ”Rädsla för människor som inte är som en själv”; ”Rädsla för det okända”; ”Generellt är folk rädda för det som är nytt och annorlunda”; ”Tror det ofta finns en viss form av rädsla för en delvis annorlunda kultur än den gängse och vad man kan uppleva som täta och nära relationer och nätverk”.

Ett mindre antal svar (64 personer) förklarar fördomar och fientlighet just med påståenden om att den judiska gruppen skulle vara annorlunda och/eller sluten: ”Det som är anorlunda [sic] är läskigt”; ”Det kan bero på att judarna är en minoritet som särskiljer sig från majoriteten av människor i Sverige (annorlunda traditioner m.m)”; ”Deras traditioner är så annorlunda”; ”Judar har hållit på sina egna traditioner och inte assimilerats”; ”De är avståndstagande till alla andra och sluter sig inom sin familjekrets”; ”De är annorlunda och vill inte anpassa sig”; ”Antagligen för att de betar sig annorlunda mot den stora massan”; ”De betar sig som om de är en särskild grupp och kräver mycket uppmärksamhet”. Som framgår av citaten finns det inte sällan en antisemitisk underton i flera av dessa svar.

En del respondenter förefaller främst ha ortodoxa judar i åtanke när de besvarar frågan: ”Att dom sticker [ut] med sin religiositet o klädsel”; ”Ut-

seendet och klädseln”; ”ortodoxa judars beteende”; ”Deras kläder o huvudbonader”. Ett par personer tycks här reflektera över det egna påståendet medan de skriver. En skriver att: ”ortodoxa judar avviker mer från sekulära samhället, finns o [sic] andrasidan inte många ortodoxa judar i Sverige”. En annan distanserar sig på ett liknande sätt till den egna förklaringen:

Ortodoxa judar som inte arbetar utan bara studerar sin religion och lever utanför samhällets normer, kvinno- och barnalstrande. Kan vara förklaringar till motsättningar, jag delar inte den uppfattningen. Anser att judar har anpassat sig till samhället och utmärker inte sig med varken [sic] klädsel eller olika krav. Gentemot samhället.

Rasism

I dagens forskning finns olika synsätt på hur begreppet antisemitism förhåller sig till begreppet rasism. Medan en del menar att antisemitism ska ses som en underkategori till rasism, menar andra att det finns drag hos antisemitismen som särskiljer den som fenomen. Detta innebär inte nödvändigtvis en motsättning – man kan se antisemitism som en form av rasism med vissa särdrag – men tyngdpunkten kan ligga olika. Ser vi till svaren från undersökningen 2020 kan det konstateras att 81 personer (drygt 3 procent av dem som har besvarat frågan) nämner ”rasism” i sina förklaringar till fördomar och fientlighet mot judar. De flesta gör det utan att lägga ut texten eller förklara sig mer ingående, i allmänhet har man endast skrivit «rasism». Några personer ger dock lite längre förklaringar:

¹³ Ett liknande samband fanns i undersökningen från 2017 om uppfattningar om rasism. Då inkluderade totalt 22 procent av de 988 personer som besvarade frågan ”rädsla” i sina fritextsvar. 30 procent av dem som nämnde ”okunskap” inkluderade även ”rädsla” i sina svar.

Tabell 2 Sympatier i Israel-Palestina konflikten (procent).

	Nämner Israel eller Israel-Palestina konflikten	Övriga svar
Sympatiserar med den palestinska sidan	52	23
Sympatiserar med den israeliska sidan	15	17
Sympatiserar lika mycket med båda sidor	18	20
Sympatiserar inte med någon av sidorna	12	18
Saknar uppfattning	3	22
Summa procent	100	100
Antal	262	2 253

Kommentar: Ett Chi2-test indikerar att de observerade sambanden inte är orsakade av slumpen ($p < 0,05$).

Rasism utövas mot utsatta grupper. Fungerar genom hierarkier där rasister sparkar mot de lägst ställda. Judar är och har historiskt varit lågt ställda hierarkiskt och använts som ”förklaring” för oönskade samhällsfenomen.

Folks oförmåga att skilja på individ och grupp. Samma anledning som all annan rasism, om man ser att vissa grupper är överrepresenterade eller underrepresenterade i vissa områden och antar att det har med deras grupptillhörighet att göra istället för deras egna handlingar är det lätt att inbilla sig konspirationer och både positiv och negativ särbehandling.

Det är tydligt att dessa två respondenter ser antisemitism som en variant av rasism, men den relativt sett låga andelen svar som refererar till rasism väcker frågor kring hur vanligt detta är.

Israel-Palestina konflikten

I de norska undersökningarna utgjorde Israel-Palestina konflikten den vanligaste förklaringen till negativa inställningar till judar.¹⁴ I Forum för levande historias undersökning är förklaringen något mindre förekommande. 262 personer (9 procent av alla som har besvarat frågan) förklarar förekomsten av fördomar och fientlighet mot judar som grupp med hänvisningar till denna konflikt.¹⁵ Detta är i och för sig inte oväntat i ljuset av tidigare forskning, men det kan vara värt att notera att liknande kopplingar till konflikter i andra länder eller andra staters politik saknades fullständigt i Forum för levande historias undersökning 2017 om hur människor förklarar uppkomsten av rasism.

I de flesta fall görs kopplingen endast med korta skrivelser såsom ”Israel”, ”Palestinafrågan”; ”Israelisk-palestinska konflikten”; ”Krig i Mellanöstern”; ”Situationen mellan Israel och Palestina”;

¹⁴ MoE (2022) s. 96.

¹⁵ Endast 17 personer av dem som besvarade frågan identifierade sig som judar. Två av dessa refererade till Israel/konflikten. Bland de 58 personer som identifierade sig som muslimer var det 18 som gjorde liknande referenser, vilket motsvarar 31 procent. Det går i det svenska materialet även att se en svag men statistiskt säkerställd effekt för ålder. 7 procent av dem i åldersgruppen 18–29 år pekade på Israel/konflikten, jämfört med 10 procent av dem i gruppen 30–49 år och 12 procent av dem som var 50 år eller äldre.

”Situationen i Mellanöstern”. Många respondenter är tydliga med att de tänker sig att statens Israels agerande påverkar den allmänna bilden av och därmed inställningen till judar som grupp, men inte att de själva nödvändigtvis delar denna uppfattning. En person skriver till exempel att man: ”får skilja på judehat i allmänhet, att vara anti-Israel i synnerhet och att vara emot staters objektivt internationellt olagliga beteende. Det senare är rimligt, de två tidigare nämnda är trångsynthet.” Andra är inne på samma linje: ”Att man blandar judar som människogrupp och den förda politiken i Israel”; ”Man kopplar felaktigt ihop dem med staten Israel och konflikten i Mellanösten [sic]”; ”Flera samhällsgrupper jämför Israels agerande med judar i allmänhet”.

En del svars personer förmår emellertid inte att upprätthålla en sådan distinktion mellan judar i största allmänhet och staten Israel utan ger svar som skulle kunna betraktas som antisemitiska: ”Deras behandling av Palestina!”; ”Deras hantering av Palestina-konflikten”; ”Deras ständiga krig med palestina [sic]”; ”Att dom behandlar Palestinerna [sic] så illa”; ”Judarna själva är inte så sympatiska som de själva tycker! De förtrycker palestinska folket och erkänner inte Palestina som

land!” I sådana svar upplöses alla distinktioner mellan judar som grupp och staten Israel och dess regering. En respondent ger en något mer elaborerad förklaring: ”Att man försvarar staten Israels ockupation av vissa palestinska landområden oavkortat!” Här hålls visserligen kategorierna isär, men det generaliserande omdömet ”man försvarar” medför att alla judar likväl kopplas samman med Israels politik.

Det kan vara intressant att studera hur svars personernas sympatier i Israel-Palestinakonflikten påverkar benägenheten att inkludera referenser till denna konflikt i sina förklaringar till fördomar och fientlighet mot judar som grupp. Som visas i tabell 2 sympatiserar drygt hälften av dem som nämner Israel-Palestinakonflikten med den palestinska sidan, jämfört med drygt en femtedel av övriga personer som har besvarat frågan. De som nämner konflikten som förklaring har också i större utsträckning än övriga en tydlig uppfattning om Israel-Palestinakonflikten. Endast 3 procent säger sig sakna uppfattning, jämfört med 22 procent av övriga respondenter.

Sambandet blir ännu tydligare om man endast ser till de 132 respondenter som uttryckligen nämner Israels och dess regerings agerande i sina

förklaringar. Det handlar om svar såsom: ”Nuvarende Israeliska [sic] behandlingen av palestina [sic]”; ”Israel begår övergrepp och hänvisar till andra världskriget för att legitimera dessa”; ”Israels [sic] apartheid-styre [sic] över Palestina”; ”Israel för en expansiv och förtryckande politik mot sina grannar, utan hänsyn till internationella lagar”.

Som framgår av tabell 3 har 65 procent av dessa respondenter svarat att de sympatiserar med den palestinska sidan i konflikten medan endast 3 procent säger sig sympatisera med den israeliska sidan. En av respondenterna som sympatiserar med den israeliska sidan påpekar att frågan är komplex: ”Skapandet av staten Israel är ett känsligt kapitel, då landet är viktigt för såväl judar som palestinier. Israels aggressiva attityd mot palestinerna har varit oöronlig. Samtidigt har palestinska terrorgrupper förvärrat situationen. Total fred tycks omöjlig.”

För att ta analysen ett steg vidare undersöktes huruvida de 132 personerna som nämner Israels agerande även skiljer sig i avseende på hur de har besvarat ett antal frågepåståenden som inkluderar Israel. Som framgår av tabell 4 instämmer (ganska bra + helt) 95 procent av dessa personer i påståendet ”Israels ockupation av palestinska områden är oacceptabel”. Det är en betydlig högre andel än vad som gäller övriga respondenter (61 procent). Däremot är det endast 7 procent av den förstnämnda gruppen som instämmer i påståendet ”Israel saknar rätt att existera”. Här är skillnaden avsevärt mindre jämfört med övriga respondenter (3 procent).

Det finns emellertid problematiska aspekter. Som visas i tabellen går det också att se tydliga skillnader mellan dessa personer och övriga respondenter i hur man besvarar ett till sin karaktär antisemitiskt påstående om Israels agerande: ”Israels politik präglas av en i Gamla Testamentet rotad hämndlystnad”. 35 procent av de 132 personerna

som nämner Israels agerande instämmer helt eller delvis i detta, jämfört med 17 procent av övriga respondenter. Påståendet att ”Israels behandling av palestinerna påminner om nazisternas behandling av judar” befinner sig i en gråzon där sammanhanget blir viktigt. Ett instämmande svar kan ses som ett uttryck för en antisemitisk hållning, men i vissa kontexter kan det finnas skäl att tolka ett instämmande på annat sätt.¹⁶ 55 procent av dem som nämner Israels politik instämmer i påståendet, jämfört med 24 procent av de övriga som har besvarat fritextfrågan. Slutligen tenderar personer som nämner Israels agerande att i sina svar vara mer benägna än övriga att instämma i påståendet ”på grund av Israels politik tycker jag allt mer illa om judar”. 27 procent har svarat ”stämmer ganska bra” eller ”stämmer helt” jämfört med 5 procent av övriga svarspersoner. Sammanfattningsvis tenderar personer som hänvisar till Israels politik som förklaring till fientlighet mot judar som grupp att vara något mer benägna än övriga att instämma i antisemitiska påståenden.

I de norska undersökningarna är det inte ovanligt att svar som pekar på Israel och den israelisk-palestinska konflikten även gör kopplingar till medias rapportering om konflikten.¹⁷ Detta är mindre vanligt i det svenska materialet, men det finns personer som gör referenser till medias rapportering. En respondent nämner till exempel ”Negativ Israel-vinkling i svensk statsmedia”, en annan skriver att det är ”farligt när personer bara följer partiska Kunskapskanalen. Träffade en person som bara följer media som målar ut Judarna som fientliga”. En del respondenter nämner bristande källkritik och ”mediala ekokammare”, vilket möjligen speglar de senaste årens samhällsdebatt och oro för dessa fenomen. I det sammanhanget kan det även noteras att relativt få, knappt trettio-talet, svar nämner konspirationsteorier.

¹⁶ Se diskussionen i Bachner & Bevelander (2021) s. 26–27.

¹⁷ Moe mfl (2016) s. 5; Moe (2020) s. 279–281; Moe (2022) s. 96–97.

Tabell 3. Sympatier i Israel-Palestinakonflikten (procent).

	Nämner Israels agerande	Övriga
Sympatiserar med den palestinska sidan	65	24
Sympatiserar med den israeliska sidan	3	18
Sympatiserar lika mycket med båda sidor	18	20
Sympatiserar inte med någon av sidorna	12	18
Saknar uppfattning	2	20
Summa procent	100	100
Antal	132	2 382

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken av parterna sympatiserar du mest med i konflikten mellan Israel och Palestina?" Ett Chi2-test indikerar att de observerade sambanden inte är orsakade av slumpen ($p < 0,05$).

Tabell 4. Samband mellan svar som nämner Israels agerande som en orsak till fördomar och fientlighet mot judar som grupp och respondenternas svar på ett antal frågepåståenden relaterade till Israel (procent).

	Stämmer inte alls	Stämmer ganska dåligt	Stämmer varken bra eller dåligt	Stämmer ganska bra	Stämmer helt	Summa procent	Balansmätt	Antal
Israels ockupation av palestinska områden är oacceptabel								
Svar som nämner Israels agerande	0	2	3	18	77	100	+93	132
Övriga svar	7	6	26	30	31	100	+48	2 382
Israel saknar rätt att existera								
Svar som nämner Israels agerande	56	20	17	6	1	100	-69	132
Övriga svar	64	17	16	2	1	100	-78	2 382
Israels politik präglas av en i Gamla Testamentet rotad hämndlystnad								
Svar som nämner Israels agerande	17	11	37	27	8	100	+7	132
Övriga svar	21	16	46	14	3	100	-20	2 382
Israels behandling av palestinerna påminner om nazisternas behandling av judar								
Svar som nämner Israels agerande	5	15	25	36	19	100	+35	132
Övriga svar	20	20	36	19	5	100	-16	2 382
På grund av Israels politik tycker jag allt mer illa om judar								
Svar som nämner Israels agerande	30	18	25	18	9	100	-21	132
Övriga svar	62	14	19	4	1	100	-71	2 382

Kommentar: Chi2-tester indikerar att alla de observerade sambanden inte är orsakade av slumpen ($p < 0,05$).

Invandring av muslimer

230 personer (9 procent av dem som har besvarat fritextfrågan) menar att det är personer med muslimsk bakgrund och/eller rötter i Mellanöstern som är helt eller delvis ansvariga för fördomar och fientlighet mot judar. I den norska undersökningen gjord 2022 var det 118 svar som innehöll referenser till muslimer (4,5 procent av samtliga svar). I den norska undersökningen 2017, som använde en delvis annan metod (se ovan), var det emellertid mer än 10 procent som inkluderade muslimer i sina svar. Det var en tydlig förändring jämfört med den första undersökningen från 2011 (som använde samma metod som 2017) i vilket endast ett fåtal sådana referenser gjordes.¹⁸

Många av dem som framhåller invandring av muslimer i sina svar förefaller se detta som en förlängning av konflikten mellan Palestina och Israel: ”Man tar med sig konflikten i Mellanöstern hit till Sverige”; ”Invandrade personer tar med sig åsikter från sina tidigare länder. Där det finns en infekterad relation. Mellan judar och muslimer.” Det finns emellertid även några respondenter som i stället nämner Islam som religion: ”I Sverige idag tror jag att det beror mycket på den muslimska befolkningen, då det finns stora motsättningar mellan religionerna”.

I en del svar nämns varken islam eller muslimer, utan respondenterna talar i stället i termer av ”Mellanöstern” eller också om ”araber”. Några exempel: ”Värderingar som människor från främst Mellanöstern har”; ”Rasism från barnsben i samhällen i mellanöstern”; ”Invandrare från arabländer har blivit indoktrinerade i deras utbildning”.

I några av svaren framgår att man uppfattar detta som ett led i en historisk utveckling: ”Förr nazister. Nu muslimsk invandring.” En del andra respondenter betonar i stället att ”muslimer” endast är en av flera grupper i samhället som ger

uttryck för fördomar och fientlighet mot judar: ”Importerat judehat från Mellanöstern samt nynazistiska grupperingar”; ”Islamism och nazism”; ”Folk från Mellan Östern [sic] drar med sig hat mot judar, uppviglar till Antisemitism [sic]. Nynazister och yttersta vänstern hetsar mot judar”; ”För att muslimerna inte delar tro med dem, och extremhögern tror motstridigt nog att judar är underlägsna samtidigt som de misstänks för att styra världen”.

Eftersom svaret berör invandring till Sverige från andra länder kan det vara intressant att undersöka om det finns ett samband med hur svarspersonerna har besvarat två frågor om invandring som ställdes i undersökningen 2020. I tabell 5 visas resultatet uppdelat på personer som har inkluderat muslimer/invandrare i sina förklaringar till fördomar och fientlighet mot judar som grupp och övriga respondenter som har besvarat fritextfrågan.

Det framgår tydligt att det finns ett samband mellan benägenheten att inkludera muslimer/invandrare i svaret och hur personerna har besvarat de två frågepåståendena. 81 procent av dem som inkluderat muslimer/invandrare i sina svar instämmer helt eller delvis i påståendet: ”Invandrare som bor här lär sina barn andra värderingar och förmågor än vad som krävs för att vara framgångsrik i Sverige”. Motsvarande andel för övriga respondenter som har besvarat fritextfrågan är 42 procent. Ser vi sedan till påståendet ”Många invandrare har kommit till Sverige och arbetat sig upp i samhället trots att de har mötts av fördomar. Nyanlända invandrare borde göra samma sak, utan extra hjälp” framgår det att 79 procent av dem som inkluderar muslimer/invandrare i sina förklaringar har svarat helt eller delvis instämmande, jämfört med 39 procent av de övriga svarspersonerna.

En ofta outtalad tanke hos dem som nämner invandring av muslimer som orsak till fientlighet mot judar är, som ovan diskuterats, att muslimer skulle bära med sig attityder som bottnar i den

¹⁸ Moe (2020) s. 286.

israelisk-palestinska konflikten. Det kan därför vara intressant att undersöka om det även går att finna ett samband mellan benägenheten att använda denna förklaring och personernas sympatier i denna konflikt. Som visas i tabell 6 uppger hela 59 procent av dem som inkluderat muslimer/invandrare i sina förklaringar att det sympatiserar med den israeliska sidan, jämfört med 12 procent av övriga personer som har besvarat fritextfrågan.

Omvänt är det en lägre andel (6 procent) av dem som inkluderar muslimer/invandring i sina svar som uppger att de sympatiserar med den palestinska sidan än vad som är fallet med övriga respondenter (28 procent). Uppenbarligen finns det även i detta svar en koppling, om än indirekt, till personers ställningstagande i Israel-Palestina-konflikten.

Tabell 5. Andelen respondenter som har inkluderat muslimer/invandrare i sina svar fördelat på två frågepåståenden om invandrare (procent).

	Tar helt avstånd från	Tar delvis avstånd från	Varken instämmer eller tar avstånd från	Instämmer delvis	Instämmer helt	Summa procent	Balans-mått	Antal
Invandrare som bor här lär sina barn andra värderingar och förmågor än vad som krävs för att vara framgångsrik i Sverige								
Inkluderar muslimer/invandrare	4	4	11	47	34	100	+73	221
Övriga	18	19	21	32	10	100	+5	2 118
Många invandrare har kommit till Sverige och arbetat sig upp i samhället trots att de har mötts av fördomar. Nyanlända invandrare borde göra samma sak, utan extra hjälp								
Inkluderar muslimer/invandrare	2	9	10	33	46	100	+68	226
Övriga	18	24	19	25	14	100	-3	2 233

Kommentar: Chi2-tester indikerar att de observerade sambanden inte är orsakade av slumpen ($p < 0,05$).

Tabell 6. Andelen respondenter som har inkluderat muslimer/invandrare i sina svar fördelat på sympatier i Israel-Palestina-konflikten (procent).

	Andel som nämner muslimer/invandrare	Övriga
Sympatiserar med den palestinska sidan	6	28
Sympatiserar med den israeliska sidan	59	12
Sympatiserar lika mycket med båda sidor	12	21
Sympatiserar inte med någon av sidorna	18	18
Saknar uppfattning	5	21
Summa procent	100	100
Antal	230	2 285

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken av parterna sympatiserar du mest med i konflikten mellan Israel och Palestina?" Ett Chi2-test indikerar att de observerade sambanden inte är orsakade av slumpen ($p < 0,05$).

Sammanfattande diskussion

Undersökningen har visat att det långt ifrån råder någon samsyn i vad som är den främsta orsaken till att det förekommer fördomar och fientlighet mot judar som grupp. Denna mångfald av förklaringar är inte oväntad utan avspeglas även i vetenskapliga sammanhang där vi möter olika förklaringar och där olika faktorer kan tillskrivas olika stor betydelse.

Bland förklaringarna går det att urskilja vissa mönster. För relativt många respondenter handlar fördomar och fientlighet mot judar om ett fenomen som har sina rötter långt tillbaka i historien. En del är i sina svar inne på att upphovet skulle vara att söka i en religiöst grundad motvilja från kristendomen, andra lägger större tonvikt vid socioekonomiska förklaringar där man menar att avundsjuka mot en grupp som upplevts ha varit rik och framgångsrik varit en viktig faktor. Det finns även de som ser till samhällens och makthavares behov av att finna syndabockar för problem och motgångar i sina förklaringar till historisk fientlighet mot judar.

En relativt stor grupp ser fördomar och fientlighet mot judar som någonting som har sin orsak i okunskap och rädsla. I dessa svar framgår det sällan exakt vad man anser att det är för okunskap som saknas eller vad man tror människor är rädda för, men några respondenter indikerar att det

handlar om okunskap om judendomen och att judar därför framstår som ”annorlunda” vilket leder till rädsla. Ett fåtal svarspersoner ser fördomar och fientlighet mot judar som endast ett av flera exempel på rasism i samhället.

En annan relativt ofta förekommande förklaring är att det är Israel-Palestina konflikten och den israeliska regeringens politik som ger upphov till fördomar och fientlighet mot judar. En besläktad förklaring är den att det är framför allt invandrade muslimer som skulle stå för fördomar och fientlighet mot judar i samhället. Även i denna finns en koppling till Israel-Palestina konflikten, eftersom det är denna konflikt som i allmänhet förs fram som orsak till muslimsk fientlighet mot judar, men det går även att finna ett samband mellan benägenheten att föra fram denna förklaring och svarspersonernas svar på två frågepasteänden om invandrare.

Det finns emellertid ett drag som förenar många svar, fastän att de ger helt olika förklaringar till fördomar och fientlighet mot judar som grupp, nämligen att de tenderar att förlägga ansvaret ”någon annanstans”. För en del ligger orsaken i det förflutna, i nedärvda fördomar som vi inte är medvetna om och därför, kan det antas, saknar direkt ansvar för. För andra ligger orsaken utomlands; antingen i Israel-Palestina konflikten

och den israeliska regeringens agerande eller i hållningar som invandrare redan bär med sig när de kommer till Sverige. Tanken att fientlighet mot judar skulle vara något främmande för det svenska samhället är visserligen inte ny utan har en relativt lång historia men den förefaller sitta i ganska orubbat bo.

I svaren finns det många exempel på stereotypa och ibland direkt fientliga uppfattningar om judar som grupp. En vanlig uppfattning såväl bland svar som uttryckligen är positivt inställda till judar som bland direkt antisemitiska svar är att judar som grupp utmärks av att vara särskilt framgångsrik i samhället och detta framför allt på det ekonomiska området. Många respondenter ger även uttryck för uppfattningen att judar skulle utgöra en särskilt "sluten" grupp som ogärna bebländar sig med det övriga samhället. Även om insatser mot antisemitism rimligen inte enbart kan handla om utbildning och upplysning förefaller detta likväl peka på behovet av att öka den allmänna kunskapen om den judiska befolkningsgruppen såväl i det förflutna som idag.

De svenska resultaten liknar väldigt mycket de resultat som kommit fram i de tre norska undersökningarna. Precis som i dessa går det grovt att dela in förklaringarna i en grupp av svar som förklarar negativa attityder och fientlighet mot

judar genom att peka på den judiska gruppen och inte det omgivande samhället och en annan grupp av svar som förklarar genom att peka på faktorer i det omgivande samhället. I såväl de norska undersökningarna som i det svenska materialet förekom även många svar refererade till en lång historia av fientlighet mot judar. Ett annat gemensamt drag är förekomsten av påståenden om judar som särskilt framgångsrika i samhället och avundsjuka som en förklaring till fientlighet mot judar. I båda länderna pekar även svarspersoner på Israel-Palästina konflikten som en orsak till negativa attityder mot judar och även på invandring av muslimer från Mellanöstern. De mönster som framträder i materialet kan därför knappast sägas vara utmärkande för Sverige, utan finns åtminstone även i vårt nordiska grannland.

Den bristande samsynen när det gäller hur man ska förklara fördomar och fientlighet mot judar som grupp är inte särskilt problematisk i sig, men den kan innebära att samhällsdebatten om vad som bör göras för att förebygga och motverka antisemitism ibland utgår från olika förförståelser av problemets natur. Det visar på vikten av att inte enbart fokusera på vad som kan anses vara eller inte vara uttryck för antisemitism utan även vara tydlig med vad man menar vara dess orsaker.

